

Korunk államai

Muraközy László: Államok kora – az európai modell
Akadémiai Kiadó Zrt. Budapest 2012, 363 oldal

Hobbes Leviathannak, *Bodin* a szuverenitás alanyának, *Hegel* az objektív szellem megtestesülésének, *Marx* az uralkodó osztályok elnyomó eszközének, *Carl Schmitt* a rendkívüli állapot korlátlan urának nevezte az államot. Azóta viszont, elsősorban a huszadik század történelmi örvényeinek hányattatásaiban, az állam és pontosabban annak politikai, gazdasági és társadalmi szerepvállalása jelentős metamorfózison ment keresztül.

Muraközy László új könyve az elmúlt fél évszázad metamorfózisát mutatja be egyrészt elméleti síkon, másrészt a statisztikai adatok alapján, harmadrészt a valóságos állami gazdaságpolitikák tükrében. A tanulmány olyan sokrétű, oly széles adatbázissal rendelkezik és elemzése egyszerűen több dimenzió síkján mozognak, amiért is egy recenzió keretében lehetetlen lenne annak minden egyes tartalmi és módszertani elemére kitérni. Magam részéről elsősorban három szempontot szeretnék kiemelni.

Először: a könyv központi, számadatokkal alátámasztott megállapításának lényege, hogy az elmúlt fél évszázad során az állami kiadások, pontosabban *az állam részaránya a nemzeti össztermékben fokozatosan növekedett*, ami az állami szerepvállalás jelentős mértékű kiterjesztését eredményezte. Másodsor: a szerző nem elégszik meg a számadatok elemzésével, hanem utal a számok mögött rejlő politikai, gazdasági és társadalmi fejleményekre, az okok és okozatok szövevényének komplexitására, így magyarázatai messze túlmutatnak a pusztán statisztikailag feldolgozott adatok értelmezésén. Harmadszor: a

könyv szemléletessé teszi a mindenkor kényes, olykor kapcsolódó, olykor elmentmondásos, olykor nem létező viszonyt a gazdaságtudomány elméletei és a gazdaságpolitika gyakorlata között és ezzel rámutat a tudomány kifejező erejének és jelzésértékének korlátaira is.

Ami az elsőként említett szempontot illeti, a szerző a GDP-arányos központi költségvetés növekedését és ezzel összefüggésben az államháztartás egyenlegét tekinti az állami szerepvállalás mércéjének. Ismételten hivatkozik *Adolph Wagner* (1883, 1911) jóvendülésére, aki szerint az iparosítás, az urbanizáció felgyorsulása, az állami ellátó rendszerek kiépítése, a közszeaktor felgyorsult terjeszkedése, ezzel összefüggésben a növekvő jövedelemszint következtében fokozódó kereslet az állam részarányának növekedéséhez kell hogy vezessen. Ez beteljesült jóslatnak bizonyult. Muraközy rámutat arra, hogy összességében mindenhol jelentősen nőtt az államháztartás kiadásainak a GDP-hez viszonyított súlya. „Ez az érték...1990-ben az összes ország átlagát nézve 43,8 százalékkal volt magasabb, mint 1970-ben, 20 évvel korábban.” (122 o.). A képet természetesen bonyolítja, hogy időközben a központi állami ellátó rendszerek egyre differenciáltabbak lettek, állami támogatásban részesülő magánnyugdíjpénztárak, magán egészségügyi biztosítási rendszerek, önkormányzatok, állami transzferek az alrendszerek számára, egyre inkább áttekinthetlenebbé tették a központi költségvetés struktúráját és kiadásait. A szerző utal erre, jelezvén, hogy „ugyanaz a tétel megint megjelenik mind a központi mind a helyi szinten... amit statiszt-

tikai megbízhatóság miatt ki kell szűrni” (335 o.). Ez meg is történt, már amennyire ezt a rendelkezésre álló adatok lehetővé tették.

A könyv hatalmas méretű statisztikai adatbázist dolgoz fel. Habár a szerző hangsúlyozza, hogy „a statisztika nem az illusztrációt szolgálja, hanem szerves, tartalmi, egyenrangú része a tárgyalásnak és az elemzésnek” (17 o.), maga az elemzés túlmutat a számadatok értelmezésén és egy történelmi, gazdaságpolitikai keretbe helyezi a pusztán statisztikai adatokból levonható következtetések vázát. Vagyis a számok nem feltétlenül önmagukért beszélnek. Nagy-Britannia esetében például az ötvenes években lázas *államosítás*, a nyolcvanas években éppoly lázas *államtalanítás* történt, ami szinte meg sem jelenik az állami kiadások, illetve a költségvetési egyenleg adatainak tükrében. A könyv különleges érdeme tehát épp az, hogy túl a pusztán adatokon figyelembe veszi a társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok tényleges alakulását és az ezt befolyásoló tényezők szerepét. Éppoly fontos szempontnak bizonyul, hogy Muraközy ismételten utal a formális és informális intézmények jelentőségére az egyes államok gazdaságpolitikájának kialakításában, végrehajtásában és annak jobb vagy rosszabb hatékonyságában. Megállapítja: „a formális intézmények legfontosabb elemét jelentő állam milyensége, szerepe, annak alakulása számtalan szálon függ az adott ország informális intézményeitől” (13.o.). Ismeretes például, hogy amíg Németországban az 5 százalékot meghaladó inflációs ráta akár a kormány bukásához is vezethet, addig Olaszországban (az euro bevezetése előtt) a társadalom füttyült az inflációra, mivel az árak növekedését egy bizonyos automatizmus keretében a bérek növekedése is követte („escala mobile”).

Ilyen és hasonló informális különbségek tükrében érthetőbb lesz az is, miért nehezebb egyes, főleg dél-európai országokban betartani, illetve betartatni azt a költségvetési fegyelmet, amelyet a Maastrichti Szerződés, a Stabilitási és növekedési paktum, illetve a Lisszaboni Szerződés is megkövetel.

Muraközy nem kíméli a gazdaságtudomány paradigmáit sem, amennyiben ismételten utal arra a problémára, amely az érvényben lévő tudományos elméletek és a valódi gazdaságpolitikák közötti konzisztenciát, illetve annak hiányát érinti. Idézi többek között *Gary Becker* és *Daniel Kahnemann* fejtegetéseit a gazdasági racionalitás korlátairól és megjegyzi: „A közgazdászok olyat feltételeznek az emberi agyról, amit ők maguk csapatmunkával, a legfejlettebb technikával, a legösszetettebb modellel sem tudnak megoldani” (144 o.). Megállapítja, hogy a hetvenes és nyolcvanas években a közszektor kiterjedését jellemző stratégiák sajátosan alakultak és „jelentősen eltértek az állam visszaszorulását, visszaszorítását hirdető és deklaráló elméleti és gazdaságpolitikai állításoktól és irányzatoktól” (322 o.). Utal *Schumpeter* megjegyzésére is, hogy *Keynes* nézeteiből a politikusok csak egyet jegyeztek meg, hogy az állami pénzeket költeni lehet és kell, ez valójában a „költekezés új gazdaságtana” (65.o.). A valóság nem mindig alkalmazkodik az elméletekhez. Ha vannak is bizonyos kapcsolódási pontok az elmélet és a gyakorlat között, „az uralkodó gazdaságelméleti irányzat általában közvetetten és késleltetve befolyásolta a tényleges gazdaságpolitikát” (325 o.). A politikusok, akár az egyes emberek mindennapi döntéseit többnyire nem az úgynevezett gazdasági racionalitás vezérli. A neves német esszéíró, *Hans Magnus Enzensberger* például egyik írásában azt a kér-

dést veti fel, mit szólna a gazdaságtudomány elmélete annak a lengyel néninek a magatartásához, aki Berlinben egy háztartásnál takarít, kéthetenként hazautazik, hogy gondoskodjon megbénult édesanyjáról, majd ugyanazzal a busszal visszatér Berlinbe, aki még sohasem töltött ki egy hivatalos űrlapot, adót nem fizet, bankszámlája sincs és fizetesként csak készpénzt fogad el, de aki egyúttal a tisztesség és becsületesség mintaképe, mert tudja, hogy Jézus minden más magatartást rossz néven venne. Hát igen. Az elméletek sok mindenre, ami valós, nem adnak választ, mint ahogy gyakran arra is, ami már megtörtént, elkésve keresik a magyarázatot. Ezért teljes mértékben indokoltnak tartom Muraközy megjegyzését könyvének végén: „A hetvenes évek válsága következtében a kudarc és a kihívás kínzó szorításában lassú, de jelentős megújulás ment végbe a közgazdaság-tudományban, akárcsak az 1929–1933-as depressziót követően, s feltehető, hogy a mostani 2007–2009-es viharok is lesz ilyen inspiráló hatása... A kudarc és a kihívás szorítása már jelen van, reméljük, a válaszok is készülnek.” (332 o.)

Muraközy könyve tulajdonképpen egy egydimenziós folyamatot mutat be, nevezetesen *az államok szerepvállalásának növekedését és kiszélesedését* az elmúlt fél évszázad során, de ezt olyan differenciáltan, az okok és okozatok, elemek, elméletek és politikák összetettségében elemzi, hogy az olvasó, a kutató, vagy akár az egyszerűen érdeklődő egy viszonylag bonyolult, de hiteles képet kap az állam, legalábbis az európai államok szerepének folyamatos alakulásáról illetve átalakulásáról. Ezért a téma és

annak konkrét feldolgozása túlmutat a pusztán közgazdaságtudományi kereteken és lényeges adalékká válik az államtudományok ismereteinek gyarapodásához is.

Végül azonban engedtessek meg, hogy rámutassak egy paradoxonra, amelyet Muraközy könyve nem fejt ugyan ki, de amelyet a sorok között is érzékelni lehet. Arról van szó, hogy az állami szerepvállalás növekedésével párhuzamosan az állam szuverén mozgástere egyre inkább korlátozódik. Mivel a nemzetgazdaságokat ezer szál fűzi a globális termék- és pénzügyi piacokhoz és mert a nemzetközi intézmények és az azokkal kapcsolatos szabályozások egyre szűkebb korlátokat szabnak a gazdasági és pénzügyi politikák eszközeinek szuverén módon való felhasználásának, az állami kiadások alakulása (növekedése, csökkenése) nem feltétlenül tükrözi az államok valódi befolyását a gazdaságpolitikák alakításának reális lehetőségeire. Euróövezeti tagság, IMF feltételrendszer, hitelminősítők szerepe, tőkepiacok (kiszámítható vagy kiszámíthatatlan) reakciói – mindezek alapvetően behatárolják azt, amit a névelegesen szuverén állam saját akaratából és saját erejéből monetáris, fiskális vagy akár általános gazdaságpolitikai téren valójában megtehet. Minél több szállal kötődnek az egyes államok a globalizálódó világ egyre bonyolultabb szövevényéhez, annál valószínűbbnek tűnik, hogy az államok kora korunk államainak belső eróziójához vezethet.

Valamikor talán ezt a jelenséget is az elemzés tárgyává lehetne tenni.

MUSTO ISTVÁN

The Specific Model of Capitalism

László Csaba, József Fogarasi and Gábor Hunya (eds.): *European Integration: First Experiences and Future Challenges*
Partium Press, Oradea/Nagyvárad, 2011

Systemic transition followed different trajectories across Central and Eastern Europe (CEE), yet a number of similarities among the countries where transition to democracy and free market economy was particularly successful exist. The Visegrad countries constitute in this respect a unique group of states that – each in its own specific way – have restored democracy and free market economy. Institutionalization of their external relations, opening up of their economies and the prospect of EU membership were fundamental in this regard.¹

The apparent success of transition and transformation in the Visegrad countries triggered questions of whether an optimal pace and sequence of the reform process exist,² how to ensure long-term efficacy of the reform process and which mistakes to avoid,³

as well as which factors are conducive to smooth progression to democracy and market economy.⁴

A very relevant issue – particularly in view of the Arab Spring – that has been addressed recently is whether, to which extent, and under which conditions the experience gained by the Visegrad countries can be emulated elsewhere, for instance in the Southern Mediterranean.⁵ It has been also argued in the literature – albeit frequently only implicitly – that history and culture played significant role in defining the trajectory of transformation in CEE.⁶ Similarly, as research suggests, the more recent communist past pre-determined the specific model of capitalism that the Visegrad countries follow today.⁷ Overall, the emerging scholarship on transition and transformation attests to the long-standing arguments and

A könyvismertető eredetileg a *Polish Quarterly of International Affairs* 2012/4-es számában jelent meg. Az utánközlés a szerző engedélyével történik.

1 A. Visvizi, „A country is never on its own, others can be helpful. External linkages: institutionalization and support of individual states”, in: K. Żukrowska (ed.) *Transformation in Poland and in the Southern Mediterranean. Sharing experiences*, Warsaw School of Economics/Poltext, Warsaw, 2010, pp. 60–80.

2 L. Csaba, *The New Political Economy of Emerging Europe*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.

3 P. Mihályi, *Miért beteg a magyar gazdaság?* (What is Wrong with the Hungarian Economy?), HVG Publishing House, Budapest, 2008.

4 J. Sachs, C. Zinnes, Y. Eilat, „Patterns and Determinants of Economic Reform in Transition Economies: 1990–1998”, *CAER II Discussion Paper* 61, Harvard Institute for International Development (HIID), February 2000.

5 K. Żukrowska (ed.) *Transformation in Poland and in the Southern Mediterranean. Sharing experiences*, Warsaw School of Economics/Poltext, Warsaw, 2010.

6 M. Lavigne, *The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy*, Macmillan Press, London, 1999.

7 B. Farkas, „The Central and Eastern European model of capitalism”, *Post-Communist Economies*, Vol. 23, No. 1, March 2011, pp. 15–34.

debates on complexity, diversity and uniqueness of CEE.⁸

The rich body of literature on the variability of systemic transition and transformation in CEE notwithstanding, several facets of these multifaceted and nuanced processes invite further analysis, whereby broader theoretical framing of these processes is required. The volume edited by Professors László Csaba,⁹ József Fogarasi¹⁰ and Gábor Hunya¹¹ constitutes a timely and revealing contribution in this context. The volume makes an explicit effort to examine the patterns of transition and transformation in Hungary and Romania against the background of their integration with the European Union (EU). The objective of the volume is to elucidate the diverse facets of structural change in both countries that has been triggered respectively by the forces inherent in systemic transition and by the prospect of EU membership. By focusing on a variety of case studies, the volume discussed here seeks to add to the still nascent theory and practice of the (political) economy of transition; questions historical, cultural and social aspects of transition are also dealt with.

The volume consists of five major parts, each of them containing three to five essays. Part One offers a comprehensive view on the process of European integration and current developments in the European Union as seen from and as experienced by Hungary and Romania. Parts Two to

Five engage with more specific issues pertinent to transition and transformation in both countries with a significant amount of weight given to agriculture, regional development, and organizational change at the company level as well as to knowledge-production. The strength of the volume consists in its comprehensive, unbiased, and methodologically differentiated approach to the object of the study. Another important observation is that the majority of authors succeed in employing a valid comparative perspective in their research, thus making their argument, on the one hand, relevant and, on the other hand, interesting to readers unfamiliar with the broader socio-economic contexts of Hungary and Romania.

Part One of the volume opens with an essay by Gábor Hunya on the economic situation in Romania before and after the global financial crisis. The developments in Romania are discussed as a piece and parcel of developments in other countries of CEE. In what follows, László Csaba poses several questions about the nature of the global financial crisis and about its implications for the region of CEE. These apparently simple, yet highly critical questions, form a thread of a compact discussion on what Europe is for, what the limits to solidarity are, and how to conceive of the „new normalcy” in Europe following the global financial crisis. From a similar perspective, Daniel Dăianu examines the root causes of the

8 See for instance: M. Kundera, „The Tragedy of Central Europe”, *New York Review of Books*, Vol. 31, No. 7, April 26, 1984; and T. G. Ash, *The uses of adversity: Essays on the fate of Central Europe*, Vintage Books, New York, 1990.

9 Central European University (Budapest), University of Debrecen, Corvinus University of Budapest; Member of the Hungarian Academy of Sciences

10 Partium Christian University, Oradea, Romania.

11 Vienna Institute for International Economic Studies (WIIW), Vienna.

financial and economic crisis. In the discussion that unfolds, Dăianu dwells on questions of ethics, vested interests and the distribution of economic power and their role in fuelling the crisis. The rather broad specter of Part One becomes more focused in its concluding contribution devoted to the issue of Romanian rural areas and their development in context of European integration and global crisis. Specifically, the author, Maria Vincze, addresses the multifaceted and correlated dilemmas of employment, territoriality and infrastructure in rural development in Romania.

Part Two upholds the question of challenges that Hungary and Romania face today as members of the EU. The background of this discussion is formed by a hypothesis of the EU as a 'continental state' (Gusztáv Molnár). The historical approach adopted by the author of this paper allows him to highlight the contradictions inherent in the process of European integration. It is in this context that István L. Szakáli explains the historically-determined mechanisms behind cross-border cooperation in CEE. The variability and paradoxes of European integration in CEE become particularly striking in a paper on Szekelyland by Árpád Szabó. This anthropological study of socio-economic specificities of a Hungarian ethnic minority inhabiting the centre of Romania reminds the reader that CEE has a distinctive history and culture, and that regional differences play a substantial role in defining the paths of growth across the region.

The connection between exchange rate movements and the volume of agricultural exports has been largely neglected in scholarship on systemic transition in CEE, irrespective of the

fact that agricultural transition forms a significant part of transformation in CEE. In order to address this shortcoming in the literature, in the following part of the volume, József Fogarasi develops a gravity model to estimate the impact of exchange rate volatility on Romanian agri-food exports over the period 1999–2008. Subsequently, policy-recommendations are drawn. The question of agricultural transition is approached also from the perspective of the digital divide and its ramifications for the prospects of rural development in Romania (Zoltán Zakota). The discussion concludes with a comprehensive argument on the process of adjusting the Romanian agricultural sector to the EU structures during the Romanian accession to the EU (Sándor Elek and József Fogarasi).

A thematically different approach to the notion of challenges and prospects of systemic transition and transformation in view of EU integration is offered in Part Four of the volume. Here, the authors, including Hajnalka Fekete, Hajnalka Kánya, Dan Căndea, Jolán A. Gáspár, focus explicitly on the performance of business organizations. Specifically, the question of enhancing a company's performance and improving its competitiveness is addressed by drawing on a number of case studies specific to the Romanian business environment. In a similar fashion, Part Five upholds the interconnected issues of knowledge production (László Fekete), the role of experts and non-experts (Erzsébet Szász) and the prospects of young graduates on the Romanian labour market (András Györgybiró and Tünde Kinter). Overall, the reader acquires an informative insight on the specificities of the Romanian landscape in times of an ongoing systemic transition.

Undeniably, the volume discussed here represents a differentiated collection of essays and papers that in a methodologically diversified ways address a variety of questions pertinent to systemic transition and transformation in Hungary and Romania. The volume succeeds in highlighting the versatility of issues, challenges and prospects that these countries face. Simultaneously, the volume offers a comparative insight on the rest of the region of CEE. The style of narration varies throughout the book, whereby the authors maintain an unbiased stance to issues and topics discussed. Overall, the publication grants the reader the opportunity to understand the variability of the unfin-

ished processes of transition and transformation in Hungary and Romania. Due to the comparative perspective applied in the majority of contributions included in the volume, several of the papers will constitute useful research material for further and more detailed study on the changeable patterns of the political economy of transition and transformation in CEE. In this sense, the volume will be of interest to researchers, academics and students that in their work focus on mechanisms, processes, and contingencies of the process of transition to democracy and free market economy in CEE and elsewhere.

ANNA VISVIZI

Szegény(ségi) közgazdaságtan: a globális szegénység csökkentésének radikális újragondolása

Abhijit V. Banerjee–Esther Duflo: Poor Economics. 2011, Public Affairs, New York, 303 old

Banerjee és Duflo neve a fejlődésgazdaság körében ismerősen hangzik, de a 2011-ben megjelent könyvük a tágabb közönség számára is rendkívül érdekes és hasznos lehet. A *Szegény közgazdaságtan* című könyv (eredeti címe Poor Economics) a szerzők saját szavaival élve (l. előszó) annak a nagyon gazdag közgazdaságtan(i eszköztár)nak bemutatását célozza, amely elének tárul, ha aprólékosan vizsgáljuk és megértjük a szegények gazdasági életét.

A könyv kiindulópontja a fejlődésgazdaságtanban napjainkra általánosan elfogadottá vált új paradigma, amely az *Amartya Sen* nevéhez fűződő *fejlődés, mint szabadság* értelmezésen alapul. Ebben a megközelítésben a fejlődés öt dimenzióját különböztethetjük meg: politikai szabadság, gazdasági lehetőségek, társadalmi lehetőségek, átláthatósági garanciák és védelmi biztonság. Ezen különböző jogok és lehetőségek mind az ember általános képességeinek javításához kell, hogy hozzájáruljanak. Ha a szegénységet úgy tekintjük, mint a fejlődés hiányát, akkor egyértelművé válik, hogy a szegénységet is multidimenzionálisan kell értelmezni és az alapvető szükségletek kielégítésének képességét nem csak gazdasági (monetáris és nem-monetáris viszonylatban), hanem társadalmi és/vagy politikai viszonylatban is vizsgálni kell. A fejlődés-gazdaságtan legújabb paradigmája tükrében az állam aktív, de olyan új típusú szerepvállalása szükséges a fejlődés elősegítése, a szegénység csökkentése érdekében, amely a *felhatalmazáson* (empowerment) és *képessé tétel*en (enabling) alapul. Ezen

új típusú kormányzati beavatkozások megtervezéséhez, kialakításához és megvalósításához ad támpontot és vázol fel egy gondolkodási keretet Banerjee és Duflo könyve.

A szegénység csökkentésére csodaszert ugyan nem ígérnek a szerzők, de megközelítésük lehetővé teszi a szegények helyzetének fokozatos javítását a legapróbb lépésekkel, a legkülönbözőbb helyszíneken és körülmények között. A szerzőpáros meggyőzően érvel amellett, hogy a szegénység csökkentése terén, amely bár napjaink globális kihívása, apró lépésekkel, kis (egymásra épülő) projektekkel jelentős eredményeket lehet elérni. Számos létező politikai korlát akadályozza ugyanis, hogy a globális problémákra globális válaszokat lehessen adni. Ha azonban az egyes projekteket (apró lépéseket) megfelelően tervezzük meg és építik fel, körültekintően teszteljük és megfontoltan valósítjuk meg, akkor a mikroszintű eredmények makroszinten is érzékelhető előrehaladást fognak jelenteni. Az intézmények és politikák javítása által elért fokozatos változások egymásra épülve (gazdaságilag és pénzügyileg is) *fenntartható* megoldásokat jelenthetnek. Banerjee és Duflo szavaival élve ezek az apró lépések egy csendes forradalomként állhatnak össze (265. old.), amely sikeres lehet a globális szegénység elleni harcban.

A könyv egyik „újítása”, hogy mikro-ökonómiai alapokra helyezi a szegénység csökkentését célzó közgazdasági gondolkodást. A szerzőpáros ugyanis az ún. *véletlen besorolásos, kontrollcsoportos* vizsgálatok (randomized control

trials) módszerét alkalmazta, miközben az adatokat, esettanulmányokat 15 év munkája szolgáltatta az egész világból (Chilé-től Indián és Kenyán keresztül Indonéziáig). Ezek alapján határozták meg a szegénységben élő emberek magatartásformáinak új aspektusait, új megközelítésbe helyezték a szegények szükségleteit, és ugyancsak átértelmezték a szerzők a segélyek, pénzügyi befektetések hatásait a szegények életére. Számos korábbi, axiómaként kezelt előfeltételezést megdöntenek az eredményeik: ilyen például a mikrohitelzés csodaszerként való kezelése, az iskoláztatás egyenlővé tétele a tanulással, vagy az a feltételezés, hogy a napi 1 dollárból élő extrém szegények helyzete csak extremitásában különbözik a szegénység többi formájától. Összességében az eddig is ismert ún. *szegénységi csapdákat* (örödi köröket) helyezik mikroökonómiai alapokra a szerzők, és ezáltal derítenek fényt vélt vagy valós csapdahelyzetre és lehetséges kiutakra.

A jelen könyv másik erénye, hogy tudományos igényességgel *kísérleti közgazdaságtant* mutat be. Több száz ténylegesen megvalósított projekt eredményeit veti össze a megfelelő kontrollcsoportos eredményekkel, és ezáltal a valóságot, mintegy tudományos kísérleti terepként, laboratóriumként kezeli. Ehhez főként az ún. *szegénységi akciók laboratóriumának* – Poverty Action Lab (J-PAL) – munkájára támaszkodik. A J-PAL-t 2003-ban alapították, és azóta (a könyv adatgyűjtésének lezárásáig, 2011-ig) több mint 240 projektet, kísérletet valósítottak meg a világ öt kontinensének 40 országában.

Végezetül a könyv harmadik erényeként kiemeljük az annak háttereként kialakított, teljes mértékben ingyenesen használható honlapot (www.pooreconomics.com), amely napjaink világában

szinte elmaradhatatlan tartozéka (kellene, hogy legyen) egy papíralapon megjelentetett könyvnek, mégis tudományos munkák, tankönyvként is használható/ajánlható művek esetében egyelőre inkább ritkaságszámba megy.

A könyv két nagy részből és összesen tíz fejezetből épül fel. A bevezető fejezet túlmegy a szegénységi csapdák újra/átértelmezésén, és fejlesztéspolitikai beavatkozások kudarcának okait kutatja. Mindeközben arra buzdítja az olvasót, hogy hagyjon fel a lusta, sematikus gondolkodással, és minden adott helyzetet, problémát gondoljon át, értékeljen újra az adott körülmények tükrében. Megemlíti továbbá, hogy a fejlesztéspolitikai beavatkozások kudarcá háttérében gyakran a *három I* (ideológia, ignorancia és inercia) áll.

A könyv első része a szegénységben élő egyes emberek életét veszi közelebről szemügyre: vásárlási és étkezési szokások, iskoláztatás, hogyan viszonyulnak saját és családjuk egészségéhez, annak megőrzéséhez, valamint a gyermekvállalás, családtervezés kérdései. Mindeközben olyan kérdésekre keresik a választ, hogy például létezik-e valójában az alultápláltságon alapuló szegénységi csapda, vagy más okok állnak annak háttérében, hogy a szegények által elfogyasztott tápanyag értéke, minősége, összetétele nem megfelelő.

A könyv második része a szegények életét befolyásoló piacokat és intézményeket vizsgálja: a szegények hitelhez jutási, megtakarítási és biztosítási lehetőségeit veszi közelebről szemügyre. Az egész könyvön átível a *gazdaságpolitikai relevancia*, azaz annak kutatása, hogy mit tehetnek a mindenkori kormányok „a szegények gazdasági életének” javítása érdekében, illetve melyek azok az okok, amelyek miatt elbuknak a fejlesztéspolitikai beavatkozások.

Öt tanulságot fogalmaznak meg a szerzők a könyv zárófejezetében. 1. A szegények esetében gyakran információhiány, vagy (téves) hiedelmek állnak a (nem megfelelő) döntések hátterében. 2. A szegényeknek gyakran kell túl sok felelősséget vállalniuk a mindennapi életüket meghatározó túl sok tényező esetében (például vezetékes víz hiányában a víz tisztítása, társadalmi és egészségügyi biztosítás hiányában öngondoskodás stb.). 3. Számos esetben hiányoznak a piacok (vagy nem elérhetőek vagy kedvezőtlen árakkal működnek) a szegények számára. 4. A szegény országok nem azért vannak kudarcra ítélve, mert szegények, vagy kedvezőtlen történelmi hátterük van, hanem azért, mert elkerülhető hibák csúsztak a szegénységcsökkentési politikák részletes megtervezésébe, megvalósításába. 5. Az arra vonatkozó várakozások, hogy a szegények mire képesek, vagy nem képesek, túl gyakran önbeteljesítő jóslatokká válnak.

A szerzők is kiemelik, hogy ez a könyv nem lezárt mű, inkább csak egy felhívás arra, hogy foglalkozzunk a szegénységcsökkentés kérdésével közelebbről. Valamint arra is, hogy hagyjunk fel az eddigi, bevett képleteken alapuló gondolkodásmóddal, amely minden problémát egyszerű általános alapelvek összességévé redukál. Hallgassuk meg a szegényeket, és értsük meg a döntéseik hátterében álló logikát, fogadjuk el a beavatkozások kudarcát is (kísérlet és tévedés módszere), vessünk alá minden ötletet empirikus tesztelésnek (kontrollcsoportos vizsgálatok). A türelmes és érzékeny megértés által nem csak a szegények életét ismerhetjük meg jobban, de képesek leszünk egy hatékonyabb politikai eszköztár kialakítására is. Ily

módon képesek leszünk azonosítani, hogy hol vannak ténylegesen szegénységi csapdák (ördögi körök) és milyen eszközöket kell a szegények rendelkezésére bocsátani ahhoz, hogy önmaguk képesek legyenek javítani a helyzetükön.

Egy könyvismertetőnek kötelező kérdése, hogy *kinek is szól a könyv*. Ebben az esetben szívünk szerint azt válaszolnánk, hogy a társadalom minden tagjának érdemes lenne a könyvben bemutatott szemléletváltást magáévá tennie, és a hétköznapi gondolkodásában, tetteiben alkalmaznia. Mégis leszűkíthetjük az olvasók körét: a könyv olvasmányos stílusa, témaválasztása (a globális szegénység csökkentésének újraértelmezése), megközelítésmódja (mikroökonómiai megalapozottság) és a tárgyalt témakörök (élelmezés, egészségügy, oktatás, háztartáson belüli döntéshozatal, kockázatkezelés és biztosítások, mikrofinanszírozás) alapján is jó szívvel ajánlható a hazai tudományos szféra szereplőinek (kutatók, oktatók, hallgatók), de nem csak a közgazdászok, hanem a társtudományok művelőinek is (például szociológusok, geográfusok stb.). Ezen túl a könyv szemléletmódja és üzenetei felettébb hasznosak lehetnek a mindenkori fejlesztéspolitika alakítói és megvalósítói számára is (a döntéshozóktól és szakpolitikusoktól kezdődően a helyi szereplőig bezárólag, például projektgazdák, alapítványok és közhasznú szervezetek munkatársai stb. számára is).

A könyv egyik legfontosabb üzenete, amely egyúttal a bevezető fejezet címe is: *Gondolkodjunk/Gondoljuk át a dolgokat újra és újra!* (Think again, again!)

RICZ JUDIT